

УДК 330.837.2

**ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОГО
СЕРЕДОВИЩА**

Пахомов Сергій Юрійович: в. о. завідувача кафедри світового господарства і міжнародної економічної інтеграції Українського державного університету фінансів та міжнародної торгівлі, м. Київ

Serhij Pakhomov: acting head of world economy and international economic integration of Ukrainian State University of Finance and International Trade, Kyiv

Serhij Pakhomov. Features of Ukrainian institutional environment formation.

The article deals with the basic problems of formation of the new socio-economic system in Ukraine. Key issues of the Ukrainian effective institutional environment establishment in the period of independence, which include such negative features of the Ukrainian mentality as distrust of big business, paternalism and humiliation of man to the state, are analyzed. The main reasons of failures in implementation of most liberal "market" reforms that were carried out on the basis of the importing institutions strategy are revealed. The growing role of social and economic institutions during the deepening of production processes complexity, which manifests itself in a growing differentiation and specialization of production, is grounded. The efficiency parameters of institution building in reforming society and negative consequences of low building efficiency are revealed. The contradiction between the development in society of the informal rules imposed by it and, though potentially more effective, the formal rules that were born within another institutional system is analyzed. The necessity to liquidate the dual morality, which is generated by the synthesis of informal norms and formal rules, is outlined. The variants of effective institutional reforms in Ukraine that will help to reduce transitive costs during the transition to a market economy are suggested. Seeking for institutional exporters and reformation of formal institutions according to informal rules are identified among such variants.

Пахомов С.Ю. Особливості формування українського інституціонального середовища.

В статті розглянуто основні проблеми формування нової соціально-економічної системи в Україні. Проаналізовано ключові проблеми на шляху становлення в Україні ефективного інституціонального середовища в період незалежності, до яких віднесено такі негативні риси українського менталітету, як недовіра до великого капіталу, патерналізм, приниження людини перед державою тощо. Розкрито головні причини невдач у здійсненні більшості ліберальних «ринкових» реформ, що проводились на основі стратегії імпорту інститутів. Обґрунтовано зростання ролі соціально-економічних інститутів у міру ускладнення виробничих процесів, що проявляється у все більшій диференціації і спеціалізації виробництва. Визначено параметри ефективності інституціонального будівництва в суспільстві, що реформується, та негативні наслідки низької ефективності такого будівництва. Проаналізовано суперечність між розвитком у суспільстві неформальних правил та нав'язаними йому хоч і потенційно більш ефективних, але формальних правил, які з'явилися в межах іншої інституціональної системи. Наголошується на необхідності ліквідації системи подвійної моралі, яка породжується синтезом неформальних норм та формальних правил. Запропоновано варіанти проведення ефективних інституціональних реформ в Україні, які сприятимуть зниженню транзитивних витрат під час переходу до ринкової економіки. Серед таких варіантів визначено пошук інституціональних експортерів та реформування формальних інститутів у відповідності до неформальних норм.

Пахомов С.Ю. Особенности формирования украинской институциональной среды. В статье рассмотрены основные проблемы формирования новой социально-экономической системы в Украине. Проанализированы ключевые проблемы на пути становления в Украине эффективного институциональной среды в период независимости, к которым отнесены такие черты украинского менталитета, как недоверие к крупному капиталу, патернализм, унижения человека перед государством и т.д. Раскрыты основные причины неудач в осуществлении большинства либеральных «рыночных» реформ, проводимых на основе стратегии импорта институтов. Обоснованно рост роли социально-экономических институтов по мере усложнения производственных процессов, что проявляется во все большей дифференциации и специализации производства. Определены параметры эффективности институционального строительства в реформируемом обществе и негативные последствия низкой эффективности такого строительства. Проанализированы противоречие между развитием в обществе неформальных правил и навязанных ему, хоть и потенциально более эффективных, но формальных правил, которые появились в рамках другой институциональной системы. Отмечается необходимость ликвидации системы двойной морали, порождаемой синтезом неформальных норм и формальных правил. Предложены варианты проведения эффективных институциональных реформ в Украине, которые будут способствовать снижению транзитивных расходов при переходе к рыночной экономике. Среди таких вариантов определено поиск институциональных экспортёров и реформирования формальных институтов в соответствии с неформальными нормами.

Постановка проблеми. Процес розвитку, що розуміється як ускладнення структури явища і якісної зміни елементів, що його складають, відносно суспільства виражається в змінах його інституціонального середовища. Під інституціональним середовищем ми розуміємо законодавчу базу держави і створені на її основі «капіталістичні», «соціалістичні» або інші інституціональні структури (організації, асоціації), а також визначені останніми соціальні механізми (в політиці – вибори, в економіці – ринок). Соціально-економічні і політичні інститути обумовлюють роль індивідів в суспільстві (найманий робітник, власник, чиновник, політик), вводять його дію в прийнятні для суспільства умови і в певній мірі впливають на вибір рішень. Однак – і це є обов'язковою умовою прогресу – людина приймає рішення, керуючись внутрішніми, індивідуальними мотивами, джерелом яких є його особистість.

Сам факт наявності громадянського, тобто, здатного до самоорганізації суспільства – передбачає умови, необхідності його структурних змін і буде відповідати економічній потребі і політичним можливостям, а процеси змін не вийдуть з руслу еволюції і взаємодії трансформації всіх елементів суспільного життя. Спроби насильницької реорганізації соціальної структури (соціальна революція) «зверху» чи «знизу» ведуть, до повної реконструкції економічної і політичної систем, не мають сенсу, бо громадянське суспільство або знаходить в собі сили до відторгнення інститутів, які нав'язуються йому, або зникає як громадянське суспільство, перетворюючись в організоване населення. При проведенні реформ часто не враховується, що прийняття законів і норм само по собі не вирішує проблем організації нової соціально-економічної системи. Економічні інститути, що обумовлюють ефективність системи, включають в себе крім формального права, велику кількість неформальних правил, звичаїв і традицій. Накопичений досвід реформ свідчить, що поведінка економічних суб'єктів формується виходячи з особистих і групових інтересів, порядків, національних особливостей ділових відносин, адаптуючись до реформаторської діяльності, що проводиться владою, і нової законодавчої бази. І далеко не завжди законодавчі компоненти можуть зайняти головне місце [1, с. 208].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню особливостей інституціональних перетворень в Україні у період ринкових трансформацій присвячено

наукові публікації багатьох вітчизняних вчених, зокрема О.О.Прутської [2], Т.В.Гайдай [3], Ю.В.Ущатовського [4], П.М.Леоненка [5], В.О.Жаворонкова [6] та інших. Їхні роботи становлять значний внесок у розвиток наукової думки щодо належного розуміння сутності інституціоналізму та охарактеризування складнощів постсоціалістичних перетворень в Україні через його призму.

Виділення невирішеної проблеми. Віддаючи належне попереднім напрацюванням, слід зауважити, що недостатньо опрацьованими в наукових джерелах залишаються чинники, які спричинили до виникнення складнощів на шляху формування сучасного українського інституціонального середовища, що обумовлює необхідність подальших досліджень у цій сфері.

Результати дослідження. В цьому сенсі ситуація в Україні, як і в інших країнах колишнього табору соціалізму, являє собою спробу Відродження громадянського суспільства з притаманними йому інститутами там, де вони були відсутніми довгий час. У відповідності до цієї мети держава присвоює собі функції, що детермінують соціальні процеси, включаючи сюди і можливість позичання образів, моделей і випереджаючих акцій. Розглядаючи політичні та економічні перешкоди щодо цих процесів, зупинимось на проблемах формування інституціонального середовища, його реаліях і перспективах розвитку. У табл.1 представлено аналіз моделей економічного розвитку України, починаючи з 1991 р.

Тому, вивчаючи умови формування інституціонального середовища в конкретній ситуації, необхідно враховувати не тільки існування соціально-економічних і політичних обставин, але й попередній період розвитку суспільства, його історію, традиції, психологію і відмінності суспільної свідомості, що визначаються поняттям менталітет.

До особливостей українського менталітету можна віднести недовіру до великого капіталу, спокійне сприйняття нерівності між людьми і різних форм несправедливості, любов до дрібної приватної власності, захоплення тими, хто розпоряджається їхніми долями, і повною недовірою до держави і її домінуючої ролі в суспільному житті.

Коректний період формування громадянського суспільства на рубежі двох століть не встигло порушити ці основи світосприйняття, а подальші події лише їх закріпили. Патерналістський дух соціалістичної дисципліни, приниження людини перед обличчям державної машини сприяли сприйняттю соціальності як державності, заснованій на вертикальних відносинах підлеглості. Бажання тоталітарного режиму сформувалось, мабуть, як реакція на бездіяльність держави, послаблення і безвідповідальності влади.

В такій ситуації держава вимушена і може існувати тільки у формі головної інституції соціального захисту, тобто, проводячи політику державного соціалізму. Вона змушена заповнювати собою всі сфери суспільного життя, намагаючись відповісти на всі його запити. Верховна влада не стіснена більше в своїх діях і без особливого напруження ламає чи підкоряє собі проміжні структури – профспілки, партії, творчі об'єднання – тобто, всі інститути громадянського суспільства.

По суті, громадянське суспільство як система самостійних і незалежних інститутів та ініціатив просто не існує, як і не існує і політичне суспільство, тобто, політично активного прошарку громадян, що приймають участь в формуванні органів влади.

Пріоритетом суспільного (державного) над приватним, індивідуальним, пригнічення другого першим формує як саму соціальну структуру, як і особистість, що втрачає почуття самоідентичності, а також ініціативу і почуття власної відповідальності. Причетність до успіхів колективу (держави) сприймається як особистий успіх індивіда і навіть компенсує його принижений стан. Сурогатом свободи що дозволяє особистості хоча б частково реалізувати себе, є влада і соціальний статус, що визначає її обсяг: кількість влади, що належить людині є єдиною мірою її гідності [9, с. 197].

Стереотипи тоталітарної епохи були, і ще залишаються, домінуючими в основах суспільної свідомості, поглядах на соціальний устрій, місце в ньому індивіда, роль держави і суспільних інститутів.

Таблиця 1

Моделі економічного розвитку України, починаючи з 1991 р.

Домінуюча модель економічного розвитку	Історичний період	Характерні ознаки
Планово-адміністративна модель	До проголошення Незалежності України у 1991 р	Відсутність конкуренції Регульованість цін Монопольна власність держави на засоби виробництва Планове регулювання господарства на всіх рівнях
Фіскальна модель	1992-1994	Лібералізація економіки за відсутності ринкових інститутів Гіпертрофоване значення фіскальної функції податкової політики Супергіперінфляція, Падіння виробництва Зубожіння населення Тінізація економіки Несприятливий інвестиційний клімат
Протекціоністська модель	1995-2004	Домінування приватної таколективної власності Перерозподіл бюджетних ресурсів на користь окремих суб'єктів господарювання (38% ВВП) Макроекономічна стабілізація, відновлення інвестиційного процесу Подолання гіперінфляції Тінізація економіки Різде падіння життєвого рівня Звуження внутрішнього попиту Утворення потужних ФПП Перевищення приросту валового нагромадження основного капіталу над темпами зростання ВВП (2003 р.)
Споживчо-протекціоністська модель	2005-2010	Уповільнення інституційних перетворень економіки Структурна деформація у бік переважання низькотехнологічних експортоорієнтованих виробництв Розширення конкурентного сектору Зростання доходів населення Посилення могутності і впливу ФПП Концентрація в секторі підприємств частки наявних доходів, достатньої для забезпечення нагромадження основного капіталу та перевищення інвестиційного попиту над споживчим Зростання зовнішнього боргу
Модернізаційна	2011- наш час	Об'єктивна необхідність здійснення структурних реформ Розвиток ІТ –сектору Посилення дирижизму Посилення фіскального тиску на бізнес

Джерело: складено на основі аналізу [7, с. 159-160; 8, с. 228]

Реформи 90-х рр. були, як вже підкреслювалось, зорієнтовані на вихід держави із сфери економічної діяльності, і в цьому сенсі вона вдалась. Але широкомасштабна приватизація не привела до бажаного результату – зростання ефективності економіки. Українські реформатори керувались монетариською теорією і досвідом достатньо успішних консервативно-ліберальних змін, що проводились Р.Рейганом в США і М.Тетчер у Великобританії. Однак, ліберальний економіко-політичний напрямок у названих та інших західних країнах спирався на багаторічні традиції, що були твердо закріплені на рівні національного свідомості, соціально-економічні інститути, що визначають специфічну модель економічної поведінки і беруть свій початок в індивідуалістичному світосприйнятті. Тому ліберальні реформи, проведені в 80-ті роки у провідних західних країнах, достатньо

відповідали неформальним інститутам і були прийняті суспільством [10, с. 91]. Хоча іноді їх називали консервативними революціями, вони зовсім не ламали ті норми, що склались, звичаї і традиції Заходу і носили скоріше характер прискореної еволюції. З позицій еволюційно-інституціональної економічної теорії невдачі українських реформ були обумовлені переважно невідповідністю їх направленості тій системі інститутів, що склалась, і завжди базувалась на державності і загальноприйнятому колективістському світосприйнятті. Не можна скидати із рахунків і сильні «євразійські» традиції українського суспільства, що засновуються на більшому, ніж в західних демократіях, значенні окремих особистостей у власних структурах і повазі до сильної і, навіть, жорсткої влади.

Визнання недостатності передумов для еволюційного розвитку інститутів ринку в Україні, що співпадає з бажанням створити цивілізований ринок в історично обмежені терміни, набуло форму «телеологічної стратегії ринкових реформ». На відміну від генетичного підходу до реформ, що є заснованим на врахуванні існуючих в суспільстві норм, тенденцій їх розвитку і обмежень, телеологічний підхід приймає за точку відліку бажані ситуації. Бажаною ситуацією, в нашому випадку є цивілізований ринок, що сприймається як сукупність формально ринкових інститутів. Бажана ситуація дає проекцію на суспільство, при цьому існуючі тенденції і їх розвиток відходять на другий план. При цьому моделлю можуть бути як уявлення про ідеальне суспільство з вдалим керівництвом, так і добре зарекомендовані в інших країнах економічні, політичні і соціальні інститути [11, с.70].

Технологічні (тобто, ціленаправлені) реформи можуть приймати різні форми. По-перше, інститути можуть створюватись у відповідності до якоїсь ідеальної моделі, тобто, вони напряму переносяться з теоретичної моделі на практичну, як це відбувалось з ринковими інститутами в Англії XIX століття чи з інститутами комуністичного суспільства в Росії 1917-1918 рр. По-друге, інститути можуть створюватись за моделлю раніше існуючих в даному суспільстві зразків, що щезли в ході історичної еволюції. По-третє, інститути можуть переноситись з інших країн. У цьому випадку справа йде про імпорту інститутів по аналогії з імпортом товарів та імпортом капіталів [12, с. 312].

Якщо у випадку еволюції неформальних норм головна перешкода полягає в реформуванні на їх основі формальних правил, то і у випадку імпорту інститутів, навпаки, зміна формальних правил – найбільш швидкий і легкий етап. Достатньо визначити коло інститутів, які мають намір імпортувати і ознайомитись з писаними, що лежать в їх основі правилами. Таким чином, наприклад, були закріплені в конституціях різних країн принципи «Декларації прав людини», що вперше були сформульовані під час Великої французької революції. Пізніше таким же чином відтворювались в інших країнах норми американської конституції. Це ж стосується й інститутів ринкових.

«Ринкові» реформи 90-х років багато в чому засновувались як раз на стратегії імпорту інститутів. Це пов'язано, головним чином, з протиріччям між недостатністю існуючих інституціональних передумов ринку і потребою по скоріше знайти заміну інститутам планової економіки, в зв'язку з їх невідповідністю новим задачам. Внаслідок цього довелось відмовитись від пропозиції покластись на звичайне право, наприклад, при проведенні приватизації. Швидка приватизація і перерозподіл прав власності на збиток їх попереднім власникам (міністерствам, керівникам підприємств) відображала прагнення перейти до ефективної за західними стандартами системи прав власності [13, с. 5].

Для досягнення цих цілей було вирішено вибуховим чином активізувати формування ринкових відносин шляхом виведення держави з економіки, лібералізації цін, а також роздержавлення національного майна.

В результаті відсторонення держави від участі в економічних процесах і «шокового варіанту» зміни власника виявився запущений механізм саморуйнування економіки – дезінтеграції виробництва, руйнування господарчих зв'язків і управління. Все це, разом з тотальним відкриттям ринку в українських умовах принесло серйозні збитки економіці і породило ситуацію хаосу, що вирівнювалась і залагоджувалась протягом довгого часу.

Лібералізація цін і їх зростання викликали миттєве знецінення грошових вкладів населення – фактично, відбулась грошова реформа конфіскаційного типу, що вдвічі, щонайменше, зменшила реальні доходи працюючих громадян.

Паралельно офіційним заходам щодо дроблення і приватизації державної власності йшов процес її консолідації в усе меншій кількості володарів. Так, до 1998 р., коли в приватну власність перейшло більше 60% економіки, в число власників становило всього 2-3% населення [14].

Відбувся колосальний за масштабом і ступенем направленості розподіл національного майна, в оцінках якого сходяться і вітчизняні, і західні коментатори.

Парадоксальність ситуації полягає в тому, що під лозунгом ринкових реформ фактично відбувалось знищення дуже важливих елементів ринку. Його основа – ефективний власник і середній клас, під якими розумілися економічно активні і незалежні від держави громадяни, так і не народилися. Обов'язкові для ринкової економіки умови – приватна власність і вільна конкуренція – з'явилась в спотвореному вигляді; власність стала привілеєм небагатьох, а конкуренцію замінила боротьба за вплив у владі, в результаті чого кожний рік в Україні певна частина власності переходить «з рук в руки». Природно, що така власність є позбавленою необхідної легітимності і в очах суспільства, і в очах самих власників, що завжди поспішають перевести «зароблене» за кордон на офшорні рахунки. Зрозуміло, що при цьому ними керує не стратегія економічного розвитку, а спекулятивна ідеологія. Таким чином, перенесення ідеології «ринкового фундаменталізму» на непідготовлений український ґрунт і неконтрольоване розповсюдження «ринкових цінностей» породили, за словами Дж.Сороса, «капіталізм без законів», «розбійницький капіталізм», в якому зовсім не обов'язково дотримуватись моральних принципів [15, с. 78].

В подібних обставинах соціальні структури, що самі зародились, ризикують придбати антидержавний, антисуспільний і аполітичний характер, тобто, криміналізуються.

Між тим, з точки зору сучасного інституціоналізму, у міру ускладнення виробничих процесів, в обов'язковій при цьому все більшій диференціації і спеціалізації виробництва, роль соціально-економічних інститутів як взаємоузгодження різних галузей в єдиний організм, суттєво зростає. Роль соціально-економічних інститутів в суспільстві полягає також в зменшенні невизначеності шляхом встановлення стійкої системи взаємовідносин між людьми.

В сучасній Україні відсутність достатнього інституціонального забезпечення угод, слабкість контролю за виконанням законів, недотримання правил певної поведінки потребує від підприємця проведення соціального вивчення контрагента: потрібно зібрати матеріали про його попередню діяльність, стан бізнесу, можливості в певні терміни зробити відповідні виплати за контрактом б застрахувати угоду або прийняти спеціальні заходи, які в несприятливому випадку примусили б партнера до виконання прийнятих зобов'язань. Витрати на всі ці досить доречні заходи одержали у прихильників нової інституціональної школи (неоінституціоналізму) назву «транзакційні витрати». Питома вага таких витрат в сучасному світі є дуже високою, а в сучасній Україні, за думкою вітчизняних експертів, приймає величезні розміри. Ефективність інституціонального будівництва в суспільстві, що реформується, визначається, в тому числі, тим, наскільки нові інститути здатні зменшити транзакційні витрати [16, с. 85].

Виникає питання – чи можливо в дійсності підмінити розвиток неформальних правил нав'язуванням суспільству хоч і потенційно більш ефективних, але формальних правил, які з'явилися в межах іншої інституціональної системи? Бо в таких випадках завжди присутня можливість розходження між потребами неформальних норм і нових, які нав'язуються зверху, узаконених правил. Гарантією проти цього протиріччя є тільки тоталітарна держава, що зберігає за собою право на втручання в будь-яке суспільне явище [9, с. 196].

Після формального закріплення нових правил можливі два варіанти розвитку подій. Перший реалізується в тому випадку, якщо нові правила не суперечать пануючим в

суспільстві неформальним нормам. Іншими словами, в суспільстві існують передумови для еволюції інститутів в бажаному напрямку, але в силу різних обставин ця революція тормозиться і з'являється необхідність прискорити штучний процес. Другий варіант розвитку подій виникає тоді, коли нові правила суперечать потребам існуючих неформальних норм, і особливо в тих випадках, коли при відсутності державних чи інших регулюючих механізмів, ці неформальні норми проникають в повсякденне життя людини, стають визначальними в його поведінці.

Розбіжність неформальних норм з формальними правилами приводить до складного стану, коли нікому не вигідно слідувати вказівкам потенційно більш ефективних правил. Співіснування двох різних нормативних систем призводить до ситуації, коли людина з одного боку вимушена в певних випадках демонструвати свою прихильність формальним правилам, а з іншого – в повсякденному житті слідувати неформальним нормам. Звідси проблема подвійного мислення, тобто, публічної демонстрації прихильності до прийнятих в суспільстві ідеалів і норм, що можуть не відповідати внутрішнім переконанням індивідів і навіть вступати в протиріччя з їх реальним повсякденням.

Дуже важливо ліквідувати цю систему подвійної моралі, заохочуючи і законодавчо орієнтуючи діяльність галузевих асоціацій, суспільств і партнерів, що визначають правила і кодекси поведінки своїх членів в певних областях, на кшталт асоціації на ринку паперів (НАУФОР), операцій з векселями (АУВЕР), галузевих третейських судів, територіальних земських організацій та інших суспільних інститутів. Слід відрегулювати сумісну діяльність суспільних і державних, в тому числі податкових, відомств. Не має сумнівів, що суспільство підтримає достатньо жорсткі засоби державних органів щодо порушників інституціональних обмежень, якщо останні будуть відповідати моральним нормам народу і його історичним традиціям. При цьому необхідна і широкомасштабна державна програма ідеологічної підтримки таких заходів.

Функції формальних інститутів при другому варіанті розвитку подій беруть на себе неформальні (чи мафіозні) структури, які орієнтуються не на закони, а на неформальні норми.

Чи існують можливості для зниження витрат переходу до ринкової економіки, можливості для переходу інституціональних реформ від розвитку по другому сценарію до розвитку по сценарію першому? Один із варіантів, що представляється найменш витратним полягає в пошуку нових країн – інституціональних експортерів. Хоч на сьогоднішній день основним експортером в цій галузі виступають США, західноєвропейський досвід є ближчим для нас за менталітетом й історичними традиціями є більш корисним для України. Найбільш же ефективними є інституціональні успіхи Китаю, але для реалізації мобілізаційного шляху розвитку потрібна сильна політична воля та інші обставини, тобто, спеціальні підготовчі умови [17, с. 296].

Існує й інший варіант інституціональних реформ, який полягає в спробах проведення змін за допомогою реформування формальних інститутів найбільш неформальних норм. Ідея полягає не в тому, щоб за допомогою нових формальних інститутів одразу одержати ефективний ринок, а в тому, щоб внести зміни в еволюцію формальних інститутів, допустити можливість впливати на неформальні норми змінами формальних правил. Цей сценарій інституціональних реформ є найбільш складним і довготерміновим, хоч і не потребує стільки витрат, скільки потребує у випадку відмінності в інститутах. Представники інституціонально-еволюційного підходу в цілому притримуються думки, що необхідно поступово, методом проб і помилок, так змінювати легальні інститути, щоб розвинути потенціал існуючих квазіринкових норм в напрямку зближення з ринковими можливостями. І тоді, після певного періоду часу, можливо буде безпосередньо приступити до легалізації неформальних норм. Така стратегія інституціональних реформ здається найбільш перспективною. Якщо ж подібні реформи здійснювати за участю держави, вони, безумовно, будуть сприяти створенню умов для стійкого розвитку економіки і суспільства в цілому.

Один із засновників вчення про міжнародну макроекономіку, який підтримує інституціонально-еволюційний підхід щодо дослідження суспільства, нобелівський лауреат Роберт Манделл оцінив пострадянські перспективи наступними словами: «Я думаю, що ніхто не уявляє собі, скільки часу може піти на побудову інститутів капіталізму, що на Заході формувались природнім чином і притому протягом багатьох років. Адже пам'ять про ті часи, коли ринок був природнім середовищем проживання, давно втрачено. Однак, розвиток пострадянської економіки, за його думкою – «це проблема економічної організації, створення інститутів, - словом всього того, чого тут не було протягом цілих десятиріч» (цитовано за [18, с. 136]).

В інституціональній теорії термін «еволюція» сприймається як процес зміни інститутів і не має оцінного судження про швидкість чи поступовість цих змін. Вибір того чи іншого підходу до змін в економічній і політичній практиці визначається конкретними соціально-економічними умовами. Визнання залежності від минулого як домінуючого типу еволюції поєднується з увагою і інтересом до численних проявів дії еволюційних механізмів, що укріплюють інститути, що зупинились в своєму розвитку і тим самим підштовхують суспільство до рішучих соціально-економічних змін. До необхідності враховувати конкретну обстановку приводить і теза про взаємозв'язок економічних інститутів, хоч глибокі зміни перших потребує відповідних змін соціокультурного середовища, існує загроза, що її інертність поглине реформи в економічній сфері.

Інститути пов'язують минуле з сучасним і майбутнім, так що історія стає процесом переважно інкрементного розвитку, а функціонування економічних систем протягом довгих історичних періодів стає зрозумілим лише як частина інституціонального процесу, що розгортається. Інститути також є ключем до розуміння взаємовідносин між суспільством і економікою, і впливу цих взаємовідносин на економічний ріст (чи стагнацію і занепад).

Можна додати, що постінституціоналізм допоміг сучасній західній теорії вийти зі стану ілюзій, де економічна взаємодія проходить без тертя і витрат. Завдяки інституціональній теорії змінилось в якісь мірі саме розуміння економічної реальності і перед дослідниками виник цілий пласт принципово нових проблем.

Висновки. Ліберальна модель економіки (концепція монетаризму) виявилась непридатною в умовах української дійсності, яку протягом багатьох століть відрізняла, по-перше, відносна небуржуазність, і, по-друге, значна роль держави, надцентралізація. Коли держава самоусунулась від управління економікою, недосконалий український ринок виявився нездатним до саморегуляції. Настала втрата керованості, якою швидко скористались кримінальні і монополістичні структури, прийнявши контроль над ринком і вступивши в союз з владними структурами.

Для України, з її сучасною відсталістю, навіть в порівнянні з попереднім (до 90-х рр. минулого століття) рівнем розвитку, безумовно, потрібен мобілізаційний тип розвитку, при якому пріоритетними стають фактори політичні, а держава відіграє важливу роль у відносинах з громадянським суспільством. В цьому випадку держава повинна регулювати ті сфери діяльності, де ринкове регулювання є недостатньо ефективним. При цьому державі доводиться вирощувати ринкові інститути для налагодження достатнього ринкового регулювання.

В цілому можна із впевненістю сказати, що Україні необхідні нестандартні, нетрадиційні підходи до вирішення своїх проблем.

Список використаних джерел

1. Сіденко В. Р. Проблеми конкурентоспроможності українських виробників в умовах відкритої економіки / В. Р. Сіденко // Поглиблення ринкових реформ та стратегія економічного розвитку України до 2010 року: Матеріали наук. конф. – К.: УкрІНТЕІ. – 1999. – Ч.ІІ. – Т.ІІ. – С.204-208.

2. Прутська О.О. Інституціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці: монографія / О. О. Прутська. – К.: Логос, 2003. – 266 с.
3. Гайдай Т.В. Парадигма інституціоналізму: методологічний контекст: монографія / Т. В. Гайдай; Київський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. – К.: ВПЦ "Київський ун-т", 2008. – 296 с.
4. Ущатовський Ю.В. Ідеї інституціоналізму в економічній думці України XIX - початку XX ст.: монографія / Ю. В. Ущатовський; Держ. вищ. навч. закл. "Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана". – К.: КНЕУ, 2012. – 259 с.
5. Леоненко П.М. Інституціоналізм та його місце в сучасній економічній теорії (політичній економії) / П. М. Леоненко // Економічний вісник університету. – 2013. - Вип. 21. – С. 163-171.
6. Жаворонков В.О. Економічний аналіз сучасних теорій інституціоналізму / В. О. Жаворонков // Теоретичні і практичні аспекти економіки та інтелектуальної власності. – 2013. – Вип. 2. – С. 123-128.
7. Конкурентоспроможність економіки України: стан і перспективи підвищення: монографія / Бородіна О. М., Бурлай Т. В., Горшкова Н. І., Гончар Ю. Ю. та ін.; Під ред. І. В. Крючкова. – К.: Основа, 2007. – 488с.
8. Лук'яненко Д.Г. Глобальна економічна інтеграція: монографія / Д. Г. Лук'яненко; ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана". – К.: Національний підручник, 2008. – 219 с.
9. Нижегородцев Р. М. Проблема формализации институтов: граница между формальным и неформальным в институциональном развитии / Р. М. Нижегородцев // Журнал экономической теории. – 2008. – № 3. – С. 195-198.
10. Nelson R. R. An evolutionary theory of economic change / R. R. Nelson, S. G. Winter. – Cambridge: (Mass), Belknap, 1982. – 302 p.
11. Супрун Н. А. Еволюція вітчизняної моделі корпоративного управління: монографія / Н. А. Супрун. – К.: КНЕУ, 2009. – 270 с.
12. Hamilton W. H. The Institutional Approach to Economic Theory / Hamilton, Walton H. // American Economic Review 9, Supplement 1919, 2001. – P. 309-318.
13. Мочерний С. Національний та економічний суверенітет країни / С. Мочерний // Економіка України. – 2005. – № 10. – С. 4-13.
14. Державна служба статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.ukrstat.gov.ua
15. Сорос Дж. Открытое общество. Реформируя глобальный капитализм / Дж. Сорос. – М.: Экономика, 2001. – 278 с.
16. Базалієва Л.В. Науково-теоретичні та методичні основи управління трансакційними витратами підприємства / Л.В. Базалієва. – Харків: Вид. ХНЕУ, 2009. – 164 с.
17. Китай в ХХІ веке. Глобализация интересов безопасности: монографія / Амиров В. Б., Городилова Е. Л., Каменов П. Б., Кузнецов А. В. и др.; Под ред. Г. И. Чуфрин. – М.: Наука, 2007. – 326 с. – (РАН; Институт мировой экономики и международных отношений)
18. Kuznets S. Modern economic growth: findings and reflections / S. Kuznets // American Economic Review. – 1973. – № 63. – June. – P.130-137.

References:

1. Sidenko, V. (1999), "Competitiveness problems of Ukrainian producers in an open economy", ["Problemy konkurentospromozhnosti ukrayinskykh vyrobnykiv v umovakh vidkrytoyi ekonomiky"], *Pohlyblennya rynkovykh reform ta stratehiya ekonomichnoho rozvytku Ukrayiny do 2010 roku*, pp. 204-208.
2. Prutska, O. (2003), "*Institutionalism, economic behavior and problems in transition economies*", ["Instytucionalizm i problemy ekonomichnoyi povedinky v perehidnij ekonomici"], Logos, Kyiv

3. Haidai, T. (2008), “*Paradigm of institutionalism: a methodological context*”, [“*Paradyhma instytucionalizmu: metodolohichnyj kontekst*”], Kyiv University, Kyiv
4. Ushchapovskij, Yu. (2012), “*The ideas of institutionalism in Ukrainian economic thought during the period of XIX and early XX centuries*”, [“*Ideyi instytucionalizmu v ekonomichnij dumci Ukrayiny XIX - pochatku XX st.*”], KNEU, Kyiv
5. Leonenko, M. (2013), “*Institutionalism and its place in modern economic theory (political economy)*”, [“*Instytucionalizm ta joho misce v suchasnij ekonomichnij teorii (politychnij ekonomiyi)*”], *Ekonomichnyj visnyk universytetu*, No. 21, pp. 163-171
6. Zhavoronkov, V. (2013), “*Economic analysis of modern theories of institutionalism*”, [“*Ekonomichnyj analiz suchasnykh teorij instytucionalizmu*”], *Teoretychni i praktychni aspekty ekonomiky ta intelektualnoyi vlasnosti*, No. 2, pp. 123-128.
7. Kruchkov, I. (2007), “*Competitiveness of Ukrainian economy: state and prospects of improving*”, [“*Konkurentospromozhnist ekonomiky Ukrayiny: stan i perspektyvy pidvyshhennya*”], Osnova, Kyiv
8. Lukianenko, D. (2008), “*Global economic integration*”, [“*Globalna ekonomichna integraciya*”], Nacionalnyj pidruchnyk, Kyiv
9. Nizhegorodtsev, R. (2008), “*The problem of institutions formalization: the boundary between the formal and informal institutional development*”, [“*Problema formalizaciji instytutov: granytsa mezhdru formalnym y` neformalnym v instytucyonalnom razvitiji*”], *Zhurnal ekonomicheskoy teorii*, No. 3, pp. 195-198.
10. Nelson, R. (1982), “*An evolutionary theory of economic change*”, The Belknap Press of Harvard University Press, London
11. Suprun, N. (2009), “*The evolution of the national model of corporate governance*”, [“*Evoluciya vitchyznyanoi modeli korporatyvnoho upravlinnya*”], KNEU, Kyiv
12. Hamilton, W. (2001), “*The Institutional Approach to Economic Theory*”, *American Economic Review*, No. 9, pp. 309-318.
13. Mochernuj, S. (2005), “*National and economic sovereignty of state*”, [“*Nacionalnyj ta ekonomichnyj suverenitet krayiny*”], *Ekonomika Ukrainy*, No. 10, pp. 4-13.
14. “*The Official Site of Ukrainian Statistic Service*”, [“*Derzhavna sluzhba statystyky Ukrayiny*”], available at: www.ukrstat.gov.ua
15. Soros, J. (2001), “*Open Society. Reforming Global Capitalism*”, [“*Otkrytoe obshchestvo. Reformiruya globalnyj kapitalizm*”], Ekonomika, Moscow
16. Bazalijeva, L. (2009), “*Scientific-theoretical and methodological foundations of enterprises' transaction costs management*”, [“*Naukovo-teoretychni ta metodychni osnovy upravlinnya transakcijnymy vytratamy pidpnyemstva*”], KhNEU, Kyiv
17. Amirov, V. (2007), “*China in the twentieth century. Globalization of security interests*”, [“*Kitaj v XXI veke. Globalizaciya interesov bezopasnosti*”], Nauka, Moscow
18. Kuznets, S. (1973), “*Modern economic growth: findings and reflections*”, *American Economic Review*, No. 63, pp. 130-137.

Ключові слова: інституціоналізм, середовище, громадянське суспільство, лібералізація, реформи, еволюція, економічні інститути.

Ключевые слова: институционализм, среда, гражданское общество, либерализация, реформы, эволюция, экономические институты.

Keywords: institutionalism, environment, civil society, liberalization, reforms, evolution, economic institutions.